

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ

LIBRA

**ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ
КАФЕДРИ ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ
ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ**

Випуск IV

ОДЕСА
ОНУ
2017

УДК 94(100)“-04/17”(08)

L53

Рекомендовано до друку Вченою радою
історичного факультету
ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 1 від 12 вересня 2017 р.

Рецензенти:

С. Б. Сорочан – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

В. М. Хмарський – доктор історичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Науковий редактор

І. В. Немченко

Технічний редактор

О. М. Луговий

L53 **Libra** : збірка наукових праць кафедри історії стародавнього світу та середніх віків / під ред. І. В. Немченко. – Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2017. – 190 с.
ISBN 978-617-689-235-9

Четвертий випуск збірки «Libra» вміщує результати наукових розшукув, проведених в межах наукової теми кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського національного університету імені І. І. Мечникова «Дослідження інтелектуальної історії Європи (від античності до раннього модерного часу)» (№ держреєстрації – 0113U002694). В ньому представлено статті, присвячені різноманітним аспектам інтелектуальної історії Європи, починаючи від доби античності та завершуючи XVII ст.

УДК 94(100)“-04/17”(08)

ISBN 978-617-689-235-9

© Кафедра історії стародавнього світу
та середніх віків ОНУ імені І. І. Мечникова

П. А. Майборода

Ad memoriam.

**Бібліографія А. Г. Готалова-Готліба (1866–1960)
(до 150-річчя від народження)**

У січні 2016 року минуло 150 років від дня народження відомого одеського історика, педагога, професора Одеського державного університету імені І. І. Мечникова Артемія Григоровича Готалова-Готліба (далі – А.Г.). У зв'язку з ювілеєм Науковою бібліотекою Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (далі – НБ ОНУ) підготовлена віртуальна виставка¹, а головним науковим співробітником бібліотеки А. В. Великодною підготовлена стаття², що детально реконструює життєвий і науковий шлях А. Г.

Дана робота ставить собі за мету дати дослідникам якомога більш повну бібліографію праць А. Г. Крім «Біографічної довідки», вона містить розділ «Бібліографія опублікованих робіт А. Г. Готалова-Готліба», який в свою чергу розділяється на підрозділи «Енциклопедичні статті», «Періодичні видання», «Переклади, передмови, редагування, рецензії, огляди книжок, інформації», «Наукові статті», та «Чорнові переклади», які зберігаються в архіві А. Г. в НБ ОНУ. Такий поділ інформації спочатку за тематичним, а потім за хронологічним принципом обумовлений нерівномірністю творчого спадку А. Г., де енциклопедичні статті складають ледь не половину творчого спадку вченого.

У даній роботі використовувалися в першу чергу бібліографії, складені самим професором в додатку до своїх

---

¹ Великодна Г. В. Артемія Григорович Готалов-Готліб (1866–1960): до 150-річчя з дня народження // Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Віртуальні виставки. – <http://fs.onu.edu.ua/clients/client11/web11/virtgallery/gotalov150.pdf>.

² Великодна Г. В. Складний життєвий шлях Артемія Григоровича Готалова-Готліба: до 150-річчя з дня народження // Вісник ОНУ. Сер.: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2016. – Т. 21, вип. 1. – С. 30–49.

автобіографій³, архівний фонд А. Г.⁴, «Педагогическая библиография» (Т. 1–3, 1967–1973); нами також були фронтально переглянуті періодичні видання, в яких публікувався А. Г.

Біографічна довідка

Артемій Григорович Готалов-Готліб (ім'я за народження – Арон Гіршевич Готліб⁵, після прийняття лютеранства – Артур Генріхович Готліб (1886)⁶, після прийняття православ'я – Артемій Григорович Готалов (1915), з 1918 і до кінця життя Артемій Григорович Готалов-Готліб⁷) народився 3 (15) січня 1866 р. в невеликому селі Ломачинці Бессарабської губернії⁸. Сім'я А. Г. була бідною; батько, підданий Австро-Угорщини⁹, працював механізатором, по роботі змушений був постійно переміщатися між Бессарабською і Подільською губерніями. А. Г. навчався в гімназіях Кам'янця-Подільського (вступив відразу в третій клас) і Кишинєва (з шостого класу)¹⁰. У 1886 р.

³ Особиста справа А. Г. Готалова-Готліба // Архів НБ ОНУ. – № 8, спр. 294. – Л. 37–44 (далі – Автобіографія...); ДАОО. Ф. Р-1593. Оп. 1. Од. зб. 114. – Л. 31, 67 об. ст. – 68

⁴ Архів А. Г. Готалова-Готліба // Архів НБ ОНУ. – 221 од. зб.

⁵ Боровой С. Я. А. Г. Готалов-Готлиб // Боровой С. Я. Воспоминания. – Евр. ун-т в Москве, 1993. – С. 345.

⁶ ДАОО. Ф. 45, Оп. 4. Од. зб. 1867. – Л. 121–122.

⁷ Боровой С. Я. Указ. соч. – С. 345–346.

⁸ На місце народження А. Г. побічно вказуються два джерела «Прошение» А. Готліба до зарахування на природниче відділення фізико-математичного факультету Новоросійського університета (ДАОО. Ф. 45. Оп. 4. Од. зб. 1867. – Л. 122), відправлене з села Ломачинці, та вказівка в «Автобіографії» А. Г. про те, що він народився на кордоні Бессарабської та Подільської губерній (ДАОО. Ф. Р-1593. Оп. 1. Од. зб. 114. – Л. 4). Щодо розташування с. Ломачинці див.: Карта Бессарабской губернии // Бессарабская губерния / Энциклопедический словарь. – Пг. 6. – Спб.: Тип. Акц. Общ. Брокгауз-Ефрон, 1890–1907.

Зараз село Ломачинці знаходиться в Черновицькій області України.

⁹ ДАОО. Ф. Р-1593. Оп. 1. Од. зб. 114. – Л. 4.

¹⁰ Автобіографія... – Л. 1–2.

вступив спочатку на природничий, а потім на історико-філологічний факультет Імператорського Новоросійського університету¹¹. У тому ж році був виключений з університету за участь в студентському русі, відновив навчання тільки в 1888 р.¹² У 1892 р. захистив в якості дипломного твору роботу «Римська громада до 493 р. [до н.е.]». У 1893 р. за конкурсний твір «Військовий устрій Візантійської імперії» отримав золоту медаль, не отримавши, однак, стипендії для підготовки до професорського звання¹³.

З 1892 р. А. Г. викладав в Одеському чотирикласному училищі Агишева, пізніше – в Одеській четвертій чоловічій гімназії¹⁴. З 1895 р. А. Г. переїжджає до Пскова, де в 1895–1896 навчальному році викладає в місцевій чоловічій гімназії. У серпні 1896 р. А. Г. викладає вже в гімназіях Петербурга: спочатку в Третій чоловічій гімназії, потім – у приватній гімназії Гуревича і в Третьому кадетському корпусі. З 1903 р. А. Г. стає директором Чоловічої державної гімназії Ялти, а також куратором в Шостій чоловічій початковій гімназії і головою педради в Жіночій земській гімназії того ж міста. В Ялті А. Г. вводить у процес навчання новий предмет: гімнастику за сокольською системою¹⁵ і в 1907 р. навіть везе своїх учнів на Всесокольській зліт в Прагу¹⁶. У 1908 р. слідує нове призначення – в Кишинів директором у Другу чоловічу гімназію. У 1910 р. А. Г. повертається до Пскова, очоливши там Чоловічу гімназію,

¹¹ ДАОО. Ф. 45. Оп. 4. Од. зб. 1867. – Л. 121–122.

¹² ДАОО. Ф. Р-1593. Оп. 1. Од. зб. 114. – Л. 4 об. ст.

¹³ Автобіографія... - Л. 4.

¹⁴ В особистій справі викладача ОІНО А. Г. Готалова-Готліба подається повний перелік місць роботи вченого з 1894 до 1931 рр. Див.: ДАОО. Ф. Р-1593. Оп. 1. Од. зб. 114. – Л. 66–66А, 75–78.

¹⁵ Сокольський рух – молодіжний спортивний рух, заснований в Празі в 1862 р. Мирославом Тиршем. З перервами продовжує працювати й зараз. Хоча Сокольський рух позиціонував себе як неполітичний, він фактично займався розповсюдженням ідей чеського національного відродження та панславізму. Масові спортивні заходи Сокольського руху отримали назву зльотів.

¹⁶ Автобіографія... - Л. 20.

а також, як і в Петербурзі та Ялті, стає главою педради в декількох чоловічих і жіночих гімназіях.

Крім навчальної діяльності, А. Г. на початку ХХ ст. бере участь в складанні урядових проектів щодо реформи середньої школи. Починаючи з 1900 р., його відправляють у відрядження в низку країн Західної Європи – Францію, Німеччину, Австро-Угорщину і Швейцарію¹⁷. Комісія, до якої входив і А. Г., підготувала проект реформи середньої школи, однак він так і не був здійснений, як через загальну реакційність уряду, так і внаслідок зміни міністра освіти¹⁸. За матеріалами відряджень А. Г. пише низку статей в педагогічний журнал «Русская школа».

В Петербурзі А. Г. приймає участь в організації Вільного університету, який ставив собі за мету донести науку і освіту до широких мас. У Вільному університеті А. Г. читав курс із римської історії¹⁹.

З 1897 р. А. Г. розпочинає співпрацю з «Энциклопедическим словарём Брокгауза и Ефрона». Протягом десяти років він пише близько ста статей з проблем історії педагогіки, науки і освіти, історії стародавнього Риму й низки середньовічних держав.

У 1918 р. у розпал Громадянської війни А. Г. звільняється з усіх своїх посад у Пскові за станом здоров'я та вирушає в Одесу, однак, не діставшись до неї, зупиняється в 1919 р. в Черкасах, де працює викладачем в місцевій жіночій гімназії. У жовтні того ж року А. Г. дістається нарешті до Одеси і починає викладати в Восьмій Одеській чоловічій гімназії²⁰.

З приходом до Одеси радянських військ А. Г. доручають організувати «Дитяче містечко» (згодом – ім. Комінтерну) для безпритульних дітей Одеси і Одеської губернії. Крім того, він бере участь в організації Інституту народної освіти (на базі Новоросійського університету), викладає в Археологічному

¹⁷ ДАОО. Ф. Р-1593. Оп. 1. Од. зб. 114. – Л. 66.

¹⁸ Автобіографія... – Л. 8-9, 11.

¹⁹ Там само. – Л. 8.

²⁰ ДАОО. Ф. Р-1593. Оп. 1. Од. зб. 114. – Л. 66.

інституті, який проіснував лише рік²¹. А. Г. також виконує ряд обов'язків в Одеському губоно (губернському відділі народної освіти): керує курсами інструкторів позашкільної освіти, є головою одеської комісії всеобучу та ін²². Намагаючись повернутися до занять історією, А. Г. бере участь в діяльності Одеського відділення Російсько-візантійської історико-словникової комісії і навіть деякий час очолює це відділення²³.

Основним місцем роботи А. Г. в 1920-ті рр. є Одеський інститут народної освіти (далі – ОІНО). У ньому А. Г. читає курси з історії культури та педагогіки, організовує педагогічний музей, завідує секцією систем народної освіти і дидактики при науково-дослідній кафедрі педагогіки і педології²⁴. У ОІНО А. Г. тяжіє до «правої» групи професорів, неодноразово піддається критиці за читання лекцій російською мовою²⁵. У той самий період А. Г. редагує журнал «Наша школа», бере участь у виданні журналу «Путь Просвещения» (пізніше «Шлях Освіти» та «Комуністична Освіта»). У 1925 р. А. Г. здійснює своє останнє закордонне відрядження до Німеччини і Чехословаччини²⁶. У Чехословаччині А. Г. міг зустрічатися з А. В. Флоровським²⁷.

---

²¹ Автобіографія... – Л. 28.

²² ДАОО. Ф. Р-1593. Оп. 1. Од. зб. 114. – Л. 66А.

²³ Барынина О.А. Русско-византийская историко-словарная комиссия: из истории отечественного византиноведения 1920-х // Дис. ... канд. ист. наук: 07.00.09. – СПб.: РГБ, 2006. – С. 168–169.

²⁴ Автобіографія... – Л. 31.

²⁵ Левченко В.В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту. – Одеса, 2010. – С. 183.

²⁶ ДАОО. Ф. Р-1593. Оп. 1. Од. зб. 114. – Л. 66А.

²⁷ Архив РАН. Ф. 1609. Оп. 2. Ед. хр. 193. – Л. 2.

Флоровський, Антоній Васильович (1884–1968) – історик, славіст. Закінчив історико-філологічний факультет Новоросійського університету (1908). На початку наукової кар'єри займався вивченням реформ за часів Катерини II. В 1922 р. висланий за кордон в адміністративному порядку. Викладав на юридичному факультеті Карлова університету в Празі. В 1946 р. прийняв радянське громадянство.

У 1930 р. ОІНО було реорганізовано в три інститути: Інститут соціального виховання, Інститут професійної освіти і Фізико-математичний інститут. А. Г. продовжував викладати в перших двох інститутах до 1931 р., проте пізніше, через конфлікт з керівництвом²⁸, залишив на деякий час роботу в Одесі, перевівшись в Ніжинський інститут соціального виховання²⁹. У 1931 р. А. Г. також став дійсним членом Українського науково-дослідного інституту педагогіки, який розташовувався спочатку в Харкові, а потім, разом з перенесенням столиці, у Києві³⁰.

Діяльність А. Г. з 1931 по 1939 рр. реконструювати досить складно. Вчений співпрацював з Великою радянською енциклопедією, виступаючи автором статей на педагогічні та історичні теми, готував велику докторську дисертацію «Історія освітньої політики і систем народної освіти в епоху імперіалізму» (в 4-х томах)³¹, склав бібліографії з педагогіки для Одеських бібліотек³². Залишається, однак, незрозумілим, коли А. Г. припинив викладання в Ніжинському інституті соціального виховання, наскільки довго вчений співпрацював з Науково-дослідним інститутом педагогіки, чи займався викладацькою діяльністю в інших навчальних закладах.

У 1940 р. А. Г. стає доктором педагогічних наук без захисту дисертації і влаштовується на роботу в Одеський державний університет³³, утворений в 1933 р., шляхом злиття

---

²⁸ Автобіографія... – Л. 32.

²⁹ ДАОО. Ф. Р-1593. Оп. 1. Од. зб. 114. – Л. 78.

³⁰ Мабуть, із цим пов'язана поява в низці біографій А. Г. свідчень (див. напр., Карышковский П. О. Артемий Григорьевич Готалов-Готлиб // ВВ. – Т. 21 (46). – 1962. – С. 246) про те, що він в 1930-х рр. викладав в університетах Харкова, Києва та Москви. В 1927 р. А. Г. стає членом-кореспондентом науково-дослідницького інституту педагогіки при Другому Московському університеті (Автобіографія... – Л. 31).

³¹ Автобіографія... – Л. 32.

³² Боровой С.Я. Указ. соч. – С. 352; Снегов С. Книга бытия: бытие отдельной личности и всей страны : [в 2 т.]. – Калининград, 2007. – Т. 2. – <http://www.rulit.me/books/kniga-bytiya-read-279292-95.html>.

³³ Автобіографія... – Л. 32–33.

Інститутів професійної освіти, соціального виховання і Фізико-математичного інституту. У 1941 р. А. Г. залишається в окупованій румунськими військами Одесі, не пішовши на роботу в організований окупантами університет³⁴. Не можна, однак, сказати, що А. Г. повністю виключився з наукового життя: так, він бере участь у захисті дисертації В. І. Селінова³⁵ як один з опонентів, пише відгук на цю роботу³⁶.

10 квітня 1944 р. Одеса була звільнена від німецько-румунської окупації радянськими військами. Вже за 11 днів після цього³⁷ відновлює заняття Одеський університет, сформований з колективу студентів і викладачів, які не виїхали з Одеси протягом 1941–1944 рр. А. Г. Готалов-Готліб тимчасово (до вересня 1944 р, коли повернулися основні кадри університету, що знаходилися в евакуації в Байрам-Алі) приймає на себе обов'язки декана історичного факультету, а також завідувача кафедрами стародавнього світу та археології, а також педагогіки³⁸.

---

³⁴ Там же. – Л. 33; Боровой С.Я. Указ. соч. – С. 352–353 (у своїх споминах С. Я. Боровий намагається довести, що, за спогадами очевидців, А. Г. все ж співпрацював з окупантами).

³⁵ Селінов, Валентин Іванович (1876–1946) – історик, краєзнавець. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету (1901). Викладав у Києві та Катеринославі (Дніпрі), в 1919 р. переїхав до Одеси. В Одесі працював в ОІНО (1920–1930), розробляв проблеми методики історичного дослідження, займався краєзнавством. Залишився в Одесі під час окупації, викладав в університеті Трансністрії, утвореному в Одесі. В 1943 р. захистив докторську дисертацію. В 1946 р. репресований, помер у місцях позбавлення волі; помертвно реабілітований.

³⁶ Левченко В. В. Историографическая находка: отзыв профессора А. Г. Готалова-Готлиба о докторской диссертации В. И. Селинова // Південний Захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. – Вип. 21. – Одеса, 2016. – С. 168–191.

³⁷ Большевикское знамя. – 9 мая. – 1944. – С.2.

³⁸ Автобиография... – Л. 34.

У вересні 1946 р., у зв'язку з гострокритичною статтею, що з'явилася в «Большевистском знамени»³⁹, А. Г. залишає завідування кафедрою педагогіки, продовжуючи очолювати кафедру стародавнього світу та археології до 1952 р., коли вона була злита з кафедрою загальної історії. У 1952 р. А. Г. йде на пенсію, продовжуючи керувати аспірантами із стародавньої історії до самої смерті⁴⁰.

У повоєнний час А. Г. читає популярні лекції для товариства з поширення наукової і політичної інформації «Знання», пише спогади про свого вчителя і наукового керівника Ф. І. Успенського⁴¹, бере участь в колективному виданні «Історії Одеси». З цим останнім виданням пов'язаний конфлікт А. Г. з С. Я. Боровим, який стверджував, що А. Г. приписав собі відредаговані ним розділи роботи⁴² (книга була видана тільки в 1957 р., хоча була повністю підготовлена ще в 1947 р.).

На пенсії А. Г. не залишав активної роботи, продовжуючи редагувати свої книги, сподіваючись, що хоча б частина його узагальнюючих робіт з педагогіки та історії Візантії буде видана. Свій великий архів і бібліотеку він передав НБ ОНУ, і зараз це одне з найцінніших джерел для вивчення творчої спадщини А. Г.⁴³ А. Г. помер 27 липня 1960 р. на дев'яносто п'ятому році життя.

---

³⁹ Кафедра, оторванная от жизни // Большеви́стское знамя. – 1946. – 14 сентября. – С. 3.

⁴⁰ Карышковский П. О. Указ. соч. – С. 246.

⁴¹ Успенський, Федір Іванович (1845–1928) – видатний російський історик-візантиніст, академік. З 1874 по 1894 рр. працював приват-доцентом, а згодом професором Новоросійського університету (м. Одеса), з 1894 по 1914 рр. керував Російським археологічним інститутом у Стамбулі. З його робіт треба виділити: «Очерки по истории Византийской образованности» (1891), «Историю Крестовых походов» (1901), «Историю Византийской империи» (в 3-х томах, 1-й том видано в 1913 г., останній – в 1948 г.). Науковий керівник А. Г. під час навчання останнього в Новоросійському університеті.

⁴² Боровой С. Я. Указ. соч. – С. 354–355.

⁴³ Великодна Г. В. Складний життєвий шлях ... – С. 37.

Бібліографія опублікованих праць А. Г. Готалова-Готліба

Енциклопедичні статті

Праці А. Г. Готалова-Готліба в «Енциклопедии Брокгауза-Ефрона»

Словникові статті подаються за виданням: Энциклопедический словарь. – Пт. 1–82 + 4 доп. – Спб.: Тип. Акц. Общ. Брокгауз-Ефрон, 1890–1907.

1897

- 1) Palatini // Т. 44. – Стб. 603–604 (не підписано)
- 2) Памфилия // Т. 44. – Стб. 673.
- 3) Папарригопуло (историк) // Т. 44. – Стб. 717–718 (підписано А.Г.)
- 4) Папство. Теория папской власти // Т. 44. – Стб. 729–748.
- 5) Парламенты Иерусалимского королевства // Т. 44. – Стб. 829–830.
- 6) Патария // Т. 44. – Стб. 958–959.

1898

- 7) Патрициат // Т. 45. – Стб. 20–22 (не підписано).
- 8) Патриарх // Т. 45. – Стб. 25–29.
- 9) Пафлагония // Т. 45. – Стб. 55.
- 10) Петер, Карл-Людвиг // Т. 45. – Стб. 441 (не підписано).
- 11) Петер, Герман // Т. 45. – Стб. 486.
- 12) Петр Достопочтенный // Т. 46. – Стб. 486.
- 13) Петр Красс // Т. 46. – Стб. 499–500.
- 14) Петр Куртнэ // Т. 46. – Стб. 498.
- 15) Петр II Лузиньян // Т. 46. – Стб. 499.
- 16) Поппон. // Т. 48. – Стб. 568–569.
- 17) Поселения варваров на римской и византийской территории // Т. 48. – Стб. 661–663.
- 18) Претор // Т. 49. – Стб. 98–99.
- 19) Преторианцы // Т. 49. – Стб. 97–98.
- 20) Преторий // Т. 49. – Стб. 98 (не підписано).
- 21) Префект // Т. 49. – Стб. 99–100.

- 22) Провинция (у римлян) // Т. 49. – Стб. 332–337.
- 23) Proconsul // Т. 49. – Стб. 386–387.
- 24) Прокопий (историк) // Т. 49. – Стб. 387–388.
- 25) Прония // Т. 49. – Стб. 445–446.
- 26) Пророгация // Т. 49. – Стб. 364 (не підписано).
- 27) Пропретор // Т. 49. – Стб. 494 (не підписано).
- 28) Прохирос // Т. 50. – Стб. 577.
- 29) Пулланы // Т. 50. – Стб. 775.
- 30) Пульхерия // Т. 50. – Стб. 781.

1899

- 31) Раскол (великий) в Западной церкви // Т. 52. – Стб. 303–308 (не підписано).
- 32) Рензе // Т. 52. – Стб. 575.
- 33) Реция // Т. 52. – Стб. 665–666.
- 34) Роман I Лакапин // Т. 53. – Стб. 72–73.
- 35) Роман II Младший // Т. 53. – Стб. 73.
- 36) Роман III Аргир // Т. 53. – Стб. 73–74.
- 37) Роман IV Диоген // Т. 53. – Стб. 74.

1900

- 38) Салическая династия // Т. 56. – Стб. 124–128.
- 39) Светоний // Т. 57. – Стб. 111.
- 40) Сеян // Т. 58. – Стб. 720–721.

1901

- 41) Тактики и стратегики // Т. 64. – Стб. 727–728.
- 42) Танкред, крестоносец // Т. 64. – Стб. 599–600.
- 43) Танкред, король Обеих Сицилий // Т. 64. – Стб. 600.
- 44) Тарасий, патриарх // Т. 64. – Стб. 628–629.
- 45) Тассилон, баварский герцог // Т. 64. – Стб. 662–663.
- 46) Тевдигизель // Т. 64. – Стб. 749.
- 47) Тевдис // Т. 64. – Стб. 749–750.
- 48) Тевтат // Т. 64. – Стб. 750–751.
- 49) Тевтобургский лес // Т. 64. – Стб. 751–752.
- 50) Тевтоны // Т. 64. – Стб. 755–756.

- 51) Теодагад // Т. 64. – Стб. 877.
- 52) Теодемир, остготский король // Т. 64. – Стб. 878.
- 53) Теодорих I // Т. 64. – Стб. 881–882.
- 54) Теодорих II // Т. 64. – Стб. 882.
- 55) Тиберий // Т. 65. – Стб. 137–139.
- 56) Тиберий II // Т. 65. – Стб. 139–140.
- 57) Тиберий III // Т. 65. – Стб. 140.
- 58) Тигеллин // Т. 65. – Стб. 158–159.
- 59) Тиграноцрта // Т. 65. – Стб. 162.
- 60) Тирания в Италии // Т. 65. – Стб. 226–227.
- 61) Тирш, Фридрих-Вильгельм // Т. 65. – Стб. 243–244.
- 62) Торисмунд, король остготов // Т. 66. – Стб. 630.
- 63) Тотила // Т. 66. – Стб. 662–663.
- 64) Трапезунт // Т. 66. – Стб. 726–727.
- 65) Трапезунтская империя // Т. 66. – Стб. 724–726.
- 66) Трапп, Эрнст-Христиан // Т. 66. – Стб. 727.
- 67) Трирское архиепископство и духовное курфюршество // Т. 66. – Стб. 838–839.
- 68) Трир // Т. 66. – Стб. 839–840.
- 69) Тунгры // Т. 67. – Стб. 63.
- 70) Турма // Т. 67. – Стб. 209.
- 71) Тюбинген // Т. 67. – Стб. 314–315.
- 72) Тюринги // Т. 67. – Стб. 340–341.
- 73) Тюрингия // Т. 67. – Стб. 341–343.
- 74) Убии // Т. 67. – Стб. 398.

1902

- 75) Умбры // Т. 68. – Стб. 724.
- 76) Университет // Т. 68. – Стб. 751–803 (підписано В. Р-в).
- 77) Университетские педагогические семинарии // Т. 68. – Стб. 749–750.
- 78) Утраквизм в средней школе (дополнение) // Т. 69. – Стб. 80.

79) Фока, византийский император // Т. 71. – Стб. 199–200.

80) Формальное образование ума // Т. 71. – Стб. 284–286.

81) Фотий // Т. 71. – Стб. 391–394.

82) Франке, Август-Герман // Т. 71. – Стб. 455–459.

83) Франкфуртская система // Т. 72. – Стб. 493–494.

84) Фрик, Отто // Т. 72. – Стб. 800.

1903

85) Харистикия // Т. 73. – Стб. 75 – 76.

86) Хоматиан, Димитрий // Т. 74. – Стб. 540 (не підписано).

87) Хрисолор, Мануил // Т. 74. – Стб. 624–625.

88) Христианство у германцев // Т. 74. – Стб. 680–688.

89) Христофор Митиленский // Т. 74. – Стб. 712–713.

90) Хроника византийская // Т. 74. – Стб. 734–736.

91) Хроника пасхальная // Т. 74. – Стб. 736.

92) Хумн, Никифор // Т. 74. – Стб. 776.

93) Царь (царская власть в Византийской империи) // Т. 74. – Стб. 835–838.

94) Целий Антипатр // Т. 74. – Стб. 905.

95) Ценоманы // Т. 75. – Стб. 13.

96) Цепфль, Генрих // Т. 75. – Стб. 48–49.

97) Церингены // Т. 75. – Стб. 58–59.

98) Циллер, Туискон // Т. 75. – Стб. 182.

99) Шёнтан, Павел // Т. 77. – Стб. 883.

100) Шиллер, Герман // Т. 78. – Стб. 581–582 (не підписано).

101) Шпиллеке, Август-Готлиб // Т. 78. – Стб. 831 (не підписано).

102) Шрадер, Вильгельм // Т. 78. – Стб. 852 (не підписано).

103) Штенцель, Густав-Адольф-Гарольд // Т. 78. – Стб. 903 (не підписано).

104) Штурм, Иоганнес // Т. 78. – Стб. 941 (не підписано).

105) Шульце, Иоганнес // Т. 78. – Стб. 8.

1904

106) Шульпфорта // Т. 79. – Стб. 6 (не підписано).

1907

107) Средняя школа // Доп. Т. IIА. – Стб. 679–686 (підписано С. Степанов).

108) Гимназия // Новый энциклопедический словарь / Под общ. ред. акад. К. К. Арсеньева. – СПб. – Пг.: Изд-во Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон, 1911–1916. – Т. 1–29. – Т. 13. – Стб. 521–539.

Статті у Великій Радянській Енциклопедії (1-е видання)

Большая Советская Энциклопедия / [1-ое издание; под общей ред. О. Ю. Шмидта]. – Т. 1–65. – М. 1926–1947.

З «Автобіографії» А. Г.: «Здесь [у Великій Радянській Енциклопедії – П. М.] я поместил свыше 50 статей, в том числе свыше 30 небольших статей по истории феодальной Западной Европы и 20 статей о состоянии народного образования в различных странах в период между первой и второй мировыми войнами⁴⁴».

Нам вдалося виявити тільки 20 статей з Великої Радянської енциклопедії з 50. Статті про феодальну Західну Європу не підписані; вони не включені у складені ним бібліографії, тому виявити їх не вдалося. Також у переліку міститься стаття з «Педагогічної енциклопедії» під ред. О. Г. Калашнікова.

1927

109) Болгария. Народное образование // Т. 6. – Стб. 738–740.

110) Боливия. Народное образование // Т.6. – Стб. 798–799.

111) Бразилия. Народное образование // Т.7. – Стб. 305–306.

---

⁴⁴ Автобіографія... - Л. 38.

1928

112) Великобритания. Народное образование (у співавторстві з А. Л.) // Т.9. – Стб. 664–676.

1929

113) Гарвардский университет // Т.14. – Стб. 568–569.

114) Педагогическое образование в Европе и Америке // Педагогическая энциклопедия, под ред. А. Г. Калашникова. – Т. 3. – М., 1929. – С. 755–782.

1933

115) Швейцария. Народное образование // Т. 62. – Стб. 90–94.

1934

116) Чехословакия. Народное образование // Т. 61. – Стб. 510–515.

1935

117) Ирландская свободная республика. Народное образование // Т.29. – Стб. 248–251.

1936

118) Финляндия. Народное образование // Т.57. – Стб. 607–608.

1937

119) Канада. Народное образование // Т.31. – Стб. 205–208.

120) Куба. Народное образование // Т.35. – Стб. 357–358.

121) Мангеймская школьная система // Т. 38. – Стб. 11–12 (не підписано).

1939

122) Нидерланды. Народное образование // Т.42. – Стб. 73–74.

123) Норвегия. Народное образование // Т.42. – Стб. 345–347.

124) Нормальная школа // Т.42. – Стб. 366–367.

125) Нью-Фаундленд. Народное образование // Т. 42. – Стб. 451–452 (не подписана).

126) Одесская область. Народное образование // Т.42. – Стб. 745–747.

127) Оранжевое свободное государство. Народное образование // Т.43. – Стб. 257–258.

1940

128) Персия. Народное образование // Т.45 – Стб. 199–200.

129) Португалия. Народное образование // Т.46 – Стб. 488–489.

1947

130) Турция. Народное образование // Т. 55. – Стб. 395–397 (не підписано).

Неопубліковані статті в енциклопедіях:

3 «Автобіографії» А. Г.: «Мои статьи, принятые к напечатанию в «Педагогической энциклопедии», подготовлявшейся издательством Академии Педагогических наук РСФСР (издание приостановлено):

«Высшее образование» (Очерк истории высшего образования от античности до 1939 года). 113 страниц машинописи – 4,5 печ. листов.

Кроме того, в это издательство было сдано и принято к напечатанию 27 более мелких статей, а именно:

«Академия, «Вундт», «Геккель», «Гимназия», «Гегель Г. В. Ф.», «Гумбольдт», «Агреже», «Арно», «Арцимович А. А.», «Базедов», «Бакалавр», «Богдановский А. И.», «Братья христианских школ», «Бюргерские школы», «Вольф Фр. Авг.», «Британское и иноземное школьное общество». Головнин А. И.», «Доктринарии» и другие»⁴⁵.

---

⁴⁵ Автобиография... – Л. 39–40.

Статті А. Г. Гоголова-Готліба в періодичних виданнях

1941

131) О развитии истории педагогики // Учительская газета. – 9 апреля.

1945

132) Памяти академика Успенского // Большевистское знамя. – 1 июня. – С. 2.

133) Академик Фёдор Иванович Успенский // Большевистское знамя. – 2 февраля.

1946

134) Великий русский педагог (75 лет со дня смерти Константина Дмитриевича Ушинского) // Большевистское знамя. – 3 января. – С. 3.

135) Письмо в редакцию // Большевистское знамя. – 5 марта. – С. 4.

136) Героическая оборона Одессы в апреле 1854 г. // Большевистское знамя. – 24 апреля. – С. 4.

1947

137) Слов'язнознавчі традиції нашого університету // За більшовицькі кадри. – 14 грудня.

1948

138) Американський університет – одне з вогнищ реакції // За більшовицькі кадри. – 10 лютого, 21 лютого, 28 лютого, 15 березня, 24 березня, 30 березня.

1955

139) Видатний історик-візантиніст і славіст академік Ф. І. Успенський // За наукові кадри. – 1 червня.

**Переклади, передмови, редагування, рецензії, огляди
книжок, інформації**

1905

140) Лиар Л. Французские университеты накануне великой революции / Пер., примеч. и пред. Готалов А. Г. – СПб., 1905. – 74 с⁴⁶.

1906

141) Рец. на: Дм. Позднеев. Народное образование в Швейцарии // Русская школа. – 1906. – № 5–6. – С. 29–30.

1915

142) Рец. на: Проф. Н. В. Покровский. Заметка о памятниках Псковской церковной старины // Труды Псковского археологического общества. 1914–1915 гг. – Вып. 11. – Псков, 1915. – С. 171–174.

1923

143) Барт П. История социально-педагогической идеи / Пер. с нем. С. О. Лозинского; пред. и ред. А. Г. Готалова-Готлиба. – Одесса: Гос. изд-во Украины, 1923. – 32 с.

144) Рец. на: Пролетарский детский сад. Сказки и чтение для взрослых и детей. Берл., 1921. (На нем. яз.). 230 стр. Составил Эрнст Фридрих. (Proletarischer Kindergarten. Ein Märchen und Lese-Buch für Gross und Klein. Herausgeg. v. Ernst Friedrich. Buchverlag der Arbeits-Kunst-Ausstellung. Berlin. O. 34. 1921 // Путь Просвещения. – № 3. – С. 272–273.

145) Рец. на: Зиг. Каверау. Синоптические таблицы для трудового преподавания истории. (Synoptische Tabellen für den geschichtlichen Arbeits-Unterricht, vond Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart, herausg. V. Sigfried Kawerau, unter Mitarbeit v. Fritz Ausländer, Heinrich Rientjes und Fritzy Wuessing. Frany-Schneider Verlag, Berl. SW. u. Leipzig, 1921) // Там же. – № 3. – С. 276–278.

---

⁴⁶ Оpubліковано також в журналі «Русская школа», 1904, № 7-8. – С. 1–29; № 9. – С. 1–27; № 10–11. – С. 1–16.

146) Система народного образования в РСФСР (підпис А. Г.) // Наша школа. – № 1. – С. 38–40.

147) Итоги германской школьной реформы // Там само. – № 1. – С. 41–43.

148) Одесская филия всеукраинского Научно-Педагогического комитета (Научпедкома) // Там само. – № 1. – С. 43–45.

149) Новые книги по истории первобытной культуры // Там само. – № 1. – С. 65–66.

150) Вторая Всеукраинская конференция по педагогическому образованию // Там само. – № 2. – С. 91–94.

151) Новые книги по истории первобытной культуры // Там само. – № 2. – С. 102–103.

152) Смычка сельской школы с педтехникумом в РСФСР (підпис А. Г.) // Там само. – № 3. – С. 93–94.

153) Рец. на: Э. Томпсон-Сетон. Приключения Рольфа. Госуд. изд., М. 1922 // Там само. № 4–5. – С. 177.

1924

154) Педагогический кружок в ИНО (підпис А. Г.) // Наша школа. – № 3. – С. 89–90.

155) Консультационное бюро при Одесском ИНО // Там само. – № 7–9. – С. 116–118.

156) Педагогические вечера (підпис А. Г.) // Там само. – № 7–9. – С. 118–119.

157) Консультационное бюро при Одесском ИНО (підпис А. Г.) // Там само. – № 10–12. – С. 225–226.

1925

158) Рец. на: И. Свядковский. Дальтон-план в применении к советской школе. С предисловием П. Блонского. Гос. Изд., 1925. – 87 с. // Путь Просвещения / Шлях Освіти. – № 4. – С. 208–210.

159) Консультационное бюро при Одесском ИНО // Наша школа. – Ч. 1–2. – С. 193.

160) Почтовый ящик (ответы на вопросы читателей). № 2. О физическом воспитании в школе // Там само. – Ч. 1–2. – С. 199–200.

1926

161) Жонкер Т. Экспериментальная педагогика в детском саду / Пер. с франц. и ред. А. Г. Готалов-Готлиб. – М.: «Мир». – 119 с.

1928

162) Рец. на: Праці Одеської Центральної наукової бібліотеки. Ч. 1. 1927. Одеса. 200 с. // Шлях освіти, № 2–3. – С. 235.

163) Песталотці. Вибрані твори. Вип. I. Класики педагогіки / За ред. проф. М. Гордієвського, проф. А. Готалова-Готліба та В. Чудновцева⁴⁷.

1941

164) Томашпольский Г. С. Приготовление уроков по математике учащимися старших классов средней школы / [Под ред. д-ра пед. наук проф. А. Готалова-Готлиба]; Одес. обл. ин-т усовершенствования учителей. – Одесса : [б. и.], 1941. – 40 с.

1957

165) Готалов-Готлиб А. Г. Предисловие // Праці Одеського державного університету імені І. І. Мечникова. – Одеса, 1957. – Т. 147. – Бібліогр. сер. – Вип. 1. – 103 с.

---

⁴⁷ Ця робота не знайдена нами в фондах одеських бібліотек; однак вона з'являється серед переліків виданих книг Одеського наукового товариства при Всеукраїнській Академії наук (в одеських бібліотеках є, проте, окремі відбитки з цього видання).

Наукові публікації

1901

166) К вопросу о подготовке преподавателей средних учебных заведений: система подготовки в Германии // Русская школа. – № 7-8. – С. 208–230; № 9. – С. 122–149.

167) О материальном и служебном положении учебно-административного персонала средних учебных заведений в некоторых государствах Европы // Там же. – № 10–11. – С. 79–97.

1907

168) Очерк народного образования Швейцарии: с прилож. статистических таблиц. – СПб.: Русская школа. – 150 с.⁴⁸

1909

169) Физическое воспитание в средней школе по сокольской системе. – Кишинёв: Типография Бессарабского Губернского правления. – 24 с.

170) Физическое воспитание учащихся в Ялтинской Александровской гимназии // Русская школа. – № 2. – С. 132–158.

171) Образовательные поездки с учащимися по России и за границу // Там же. – 1909. – №9. – С. 77–90.

1910

172) Российско-шведская выставка физического развития и спорта 1909 года в Санкт-Петербурге // Журнал Министерства народного просвещения. – Ч. 25. – №2. – С. 178–218.

1912

173) О физическом воспитании (доклад) // Труды Первого Съезда директоров среднеучебных заведений С.-Петербургского

---

⁴⁸ Спочатку видано в журналі «Русская школа» під наступною назвою: Чем жива Швейцария (из записной книжки туриста-педагога) // Русская школа. – № 2. – С. 1–7; № 3. – С. 1–11; № 9. – С. 45–59; № 10–11. – С. 1–27; № 12. – С. 21–70.

учебного округа (с 7–11 января 1912 г.). – СПб., Москва. – С. 150–167.

174) [Ответ на замечания] // Там же. – С. 173–175.

1913

175) К вопросу об ученических рефератах и классных сочинениях на темы из античного мира // Гермес. – № 8. – 1913. – С. 218–221.

1915

176) Средняя школа и изучение старины // Труды Псковского археологического общества. 1914–1915 гг. – Вып. 11. – Псков. – С. 159–161.

177) Эстетическое воспитание в школе // Искусство и жизнь. – № 8⁴⁹.

1922

178) Исторический очерк // Первый детский городок имени Коминтерна. – Одесса Нар. ком. прос. Украины, Одес. губ. отд. нар. образ. – С. 1–44 (у співавторстві з В. А. Домбровським і Д. К. Третьяковим).

179) Народное образование в б. Одесской губернии под влиянием голода и разрухи 1921–1922 годов. – б.г., б.м. – С. 116–126⁵⁰.

1923

180) Кризис университета и вопрос о подготовке учительства // Путь Просвещения. – № 2. – С. 37–61.

181) Школьные вопросы у побеждённых (национализм и интернационализм в воспитании) // Там же. – № 7-8. – С. 116–131.

182) Укрепление массовой трудовой школы // Наша школа. – № 3. – С. 6–9.

---

⁴⁹ Це видання відсутнє в одеських бібліотеках, тому не вдалося надати його повний бібліографічний опис.

⁵⁰ Окремий відбиток однієї з робіт А.Г.; робота подається під 1922 р. гіпотетично.

183) Комплексная программа для школы // Там само. – № 3. – С. 23–26.

1924

184) Проблема сельской четырехклассной школы // Наша школа. – № 1–2. – С. 21–25.

185) Физическая культура в школе // Там само. – № 1–2. – С. 35–38.

186) Главнейшие дидактические проблемы современности // Там само. – 1924. – № 4–5. – С. 57–62.

187) Основы школоведения // Там само. – № 4–5. – С. 57–62.

188) Что и как читать о школе // Там само. – № 4–5. – С. 138–160.

189) Избранные темы по дидактике // Там само. – № 4–5. – С. 187–197.

190) Избранные темы по школоведению // Там само. – № 4–5. – С. 198–207.

191) Как усвоить основные положения и приёмы комплексной системы обучения и как применить программы ГУС'а на практике // Там само. – № 10–12. – С. 11–19.

192) Педагогическое образование на Западе // Путь Просвещения. – № 11–12. – С. 167–190.

1925

193) Грунтовні принципи загального навчання // Наша школа. – Ч. 1–2. – С. 7–14.

194) Детское движение как фактор массового воспитания. – Одесса, «Наша школа», 1925. – 43 с⁵¹.

195) Современные педагогические течения. – Херсон: Гос. изд-во Украины, 1925. – 240 с. (у співавторстві з А. Гергетом).

---

⁵¹ Оpubліковано також в журналі «Наша школа». – 1924. – № 1–2. – С. 46–52; № 3. – С. 18–22; № 7–9. – С. 10–15; № 10–12. – С. 123–135.

196) Система повышения квалификации учительства в Германии // Путь Просвещения / Шлях Освіти. – № 7–8. – С. 175–197.

1926

197) Новые педагогические институты в Саксонии // Путь Просвещения / Шлях Освіти. – № 2. – С. 90–106.

198) Новые педагогические институты в Саксонии // Там само. – № 5–6, С. 91–132.

199) Обновлённая саксонская народная школа // Там само. – № 7–8. – С. 116 – 138.

200) Опытные школы в Саксонии // Там само. – № 8–9. – С. 137–158; № 10. – С. 90–98.

201) Баварський комплексник-краєзнавець // Радянська освіта. – Ч. 4. – С. 65–70.

1927

202) Нові школи в Німеччині (з особистих спостережень)[посібник для педвузів]. – Одеса: Держвидав України. – 172 с.

203) Школа робітничої молоді в Німеччині⁵². – Одеса: Держвидав України. – 24 с.

204) О хрестоматиях по истории педагогики (критико-методологический очерк) // Записки Одеського інституту народної освіти. – Т. I. – С. 262–281.

205) Педагогічна енциклопедія проф. Роллофа // Там само. – С. 387–393.

206) Життєвий шлях Гайнріха Песталоцці // Шлях освіти. – №1. – С. 9–57.

207) Російський педагогічний журнал дореволюційного періоду // Там само. – № 5. – С. 105–122.

208) Про хрестоматії з історії педагогіки // Там само. – №6–7. – С. 56–73.

---

⁵² Опубліковано також: «Школа робітничої молоді у Німеччині» // Записки Одеського інституту народної освіти. – Т. I. – С. 282–302.

1928

209) Системи народної освіти Німеччини, Сполучених Штатів Північної Америки, Франції та Англії // Шлях освіти. – № 8–9. – С. 39–71; № 10. – С. 21–40.

210) Песталоцці в своїх творах про будинок для бідних дітей у Нойгофі // Песталоцці. Вибрані твори. Вип. I. Класики педагогіки / За ред. проф. М. Гордієвського, проф. А. Готалова-Готліба та В. Чудновцева. – С. 57–90.

1929

211) Реформаційний рух у царині народної освіти сучасної Англії // Праці науково-дослідчої кафедри педагогіки й педології при Одеському інституті народної освіти. – Т. I. – Одеса. – С. 5–49.

212) Критичні зауваження до проблеми про уніфіковану систему народної освіти перехідної доби в СРСР // Шлях освіти. – № 1–2. – С. 12–28.

1930

213) Сучасний філософсько-педагогічний рух Заходу. Ч.1. Австрія // Записки Одеського наукового при ВУАН товариства. – Секція педагогічна. – №1. – С. 49–81.

1932

214) Просветительская политика в испанской конституции // На путях к новой школе. – № 5. – С. 52–60.

1933

215) Система народного образования в Чехословакии // Коммунистическое просвещение. – № 3. – С. 119–128; № 5–6. – С. 140–145.

216) Методическая работа в индустриальных техникумах Германии // За промышленные кадры. – № 11. – С. 81–86.

1934

217) Народное образование в Турции // Коммунистическое просвещение. – №2. – С. 147–156.

218) Народное образование в Ирландии // Там же. – № 3. – С. 88–96.

219) Очерки педагогической теории итальянского фашизма // Там же. – №4. – С. 107–116.

220) Педагогическое образование в Германии // Педагогическое образование. – № 6. – С. 82–95; 1935, №1. – С. 113–119, № 2. – С. 73–81.

221) Современный университет в США // Фронт науки и техники. – № 10–11. – С. 106–115.

1935

222) Педагогическое образование во Франции // Педагогическое образование. – № 5. – С. 121–128; №6. – С. 83–87.

223) Очерки педагогической теории итальянского фашизма. Джовани Дантиле и его педагогика // Коммунистическое просвещение. – № 2. – С. 107–116.

1936

224) Взаимоотношения государства, церкви и школы Бельгии // Коммунистическое просвещение. – № 3. – С. 105–112.

1938

225) Школьные системы капиталистических стран // Советская педагогика. – № 4. – С. 121–138.

226) Народное образование в скандинавских странах // Там же. – №9. – С. 120–134.

227) Университеты в Южноафриканском союзе // Советская наука. – №4. – С. 161–167.

1939

228) Положение культуры и просвещения национальных меньшинств в капиталистических странах // Советская педагогика. – № 2. – С. 148–160.

229) Среднее образование во Франции перед буржуазной революцией 1789 г. и планы его реформы // Там же. – № 4. – С. 112–122.

1940

230) Начальная школа во Франции по наказам 1789 г. // Советская педагогика. – №2. – С. 67–77.

231) Роберт Оуэн как великий пионер воспитания детей дошкольного возраста (1771–1858) // Там же. – № 6. – С. 78–83.

232) Практика и теория дошкольного воспитания в первой половине XIX века // Там же. – № 8. – С. 61–70.

1941

233) Шалотэ и его «Опыт национального воспитания» // Труды Одесского Державного університету. Збірник кафедри педагогіки. – Т. 2., Одеса. – С. 79–105.

234) Русская педагогическая журналистика первой половины XIX века и К. Д. Ушинский // Советская педагогика. – № 3. – С. 79–90.

1947

235) Ф. И. Успенский как профессор и научный руководитель // Византийский временник. – Т. 1. – С. 114–126⁵³;

1951

236) Из научно-исследовательских и учебных заведений // Вестник древней истории. – № 1. – С. 279–280 (у співавторстві з Є. Г. Суrowим і Ю. С. Крушколом).

1957

237) Предыстория Одессы; Образование города и его развитие в первые десятилетия; Одесса в 30-50-х годах XIX ст. // Одесса. Очерк истории города-героя. – Одесса. – С. 7–53⁵⁴.

---

⁵³ Також надруковано в: Сборник научных работ исторического факультета. – Т.2, Одесса. – С. 55–69.

⁵⁴ Видання 1957 р. вийшло з низкою купюр та виправлень у порівнянні з тим, що було підготовлено авторським колективом (С. Я. Боровий, А. Г. Готалов-Готліб, К. П. Добролюбський та ін.) в 1947 р. В 2011 р. побачила світ первісна версія видання: Одесса. Очерк истории города-героя. К 150-летию со дня основания. – Одесса: Optimum, 2011. У цій книзі А. Г. Готалову-Готлібу належать наступні розділи: «Введение. Предыстория Одессы. Глава 1. История человеческих поселений на месте нынешней Одессы. Ч.1. Одесса в период разложения феодально-крепостнических отношений и зарождения капитализма (1794–1860). Глава 2. Основание Одессы и развитие её в первой четверти XIX в. Глава 3. Одесса в 30-50-х годах XIX в.» (С. 9–76).

Чорнові переклади А. Г. Готалова-Готліба

За матеріалами: *Архів А. Г. Готалова-Готліба // Архів НБ ОНУ*. – 221 од. зб. Див. опис архіву на сайті Наукової бібліотеки: <http://lib.onu.edu.ua/opisaniya-arhivov/>.

1) Перевод статьи «Вифиния» из «Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft». III Bd. 1909, с. 507–539 (рукопись, 13 л.). – Картон № 9, од. зб. № 139⁵⁵.

2) Острогорский Георгий. История Византийской империи. – Мюнхен, 1940. – Отдельные части конспектировал (перевёл с немецкого языка) проф. А. Г. Готалов (5 тетрадей) (рукопись). – Картон № 11, од. зб. № 152⁵⁶.

3) Омо Л. Из истории раннего Римского принципата. – Париж, 1933 (Перевёл с французского проф. А. Г. Готалов) (рукопись). – Картон № 13, од. зб. № 159⁵⁷.

Також зверстане і підготовлене видання «Истории Одессы» 1947 р. Зберігається в НБ ОНУ в особистому фонді В. С. Фельдмана.

⁵⁵ В українському перекладі «Реальна енциклопедія науки про класичну давнину», скорочено – «Паулі-Віссова». Останню назву отримала за іменем Августа Паулі, який почав перше видання в 1839 р., та Георга Віссова, якому належить друге видання, починаючи з 1890 р. Останній том вийшов в 1978 р. У вихідних даних, що наводить А. Г., припущена помилка, стаття «Bythunia» знаходиться в третьому томі, однак він був виданий не в 1909, а в 1897 р. Див. видання он-лайн у німецькій «Вікітеці»:

https://de.wikisource.org/wiki/Paulys_Realencyclopädie_der_classischen_Altertumswissenschaft.

⁵⁶ Острогорський, Георгій Олександрович (1902–1976) – югославський вчений російського походження. Після еміграції з родиною з радянської Росії вчився в Гейдельберзі; після захисту дисертації читав лекції в Бреслау (Вроцлав). Після приходу до влади в Німеччині націонал-соціалістів переїздить в Югославію й стає професором Белградського університету. Головна праця «Geschichte des byzantinischen Staates» («Історія Візантійської держави») була вперше видана в Мюнхені німецькою мовою. Переклад українською мовою був виданий в 2002 р., російською – в 2011 р.

⁵⁷ Омо, Леон (1872–1957) – французький історик, фахівець з історії античності. Магістерська дисертація присвячена розбору свідоств збірника *Scriptores Historiae Augustae* про Авреліана, а докторська –

4) Диль, Шарль и Марсе, Жорж. История Восточного мира с 395 по 1081 г. – Изд. 2-е. – Париж, 1944 (Конспект-перевод А. Г. Готалова-Готлиба) (рукопись, 104 л.). – Картон №13, од. зб. № 159⁵⁸.

5) Конспект книги М. И. Ростовцева «Социальная и экономическая история Римской империи». Составил по английскому изданию 1926 года и по немецкому изданию 1929 года проф. А. Г. Готалов. – Б.м., б.г. (рукопись). Л. 158–335. – Картон № 15, од. зб. № 173⁵⁹.

Клавдію Готському. З 1904 по 1940 рр. був професором античної історії в Ліонському університеті. А. Г. перекладав роботу «Le Haut-Empire», яка була третім томом «Римської історії» («L'Histoire romaine»), що випускалася під редакцією Густава Глотца.

⁵⁸ Диль, Шарль (1859–1944) – французький візантиніст. Закінчив Вищу Нормальну школу в Парижі, вивчав візантійські пам'ятники в Равенні. У 1899 р. в Сорбонні введений курс з візантійської історії, читати який було запропоновано Шарлю Ділю. Професор Сорбонни з 1899 по 1934 рр. Жорж Марсі (1876–1962) – французький орієталіст. Закінчив Школу Витончених мистецтв в Парижі; з 1902 р. почав вивчати мусульманське мистецтво. У 1929 р. став директором Музею старожитностей і мусульманського мистецтва в Алжирі, в 1935 р. поєднав до цієї посади директорство в Інституті східних досліджень. Повна назва книги, яку перекладав А. Г.: Ch. Diehl, G. Marçais. Le monde orientale de 395 à 1081 [Histoire générale. Histoire du Moyen Age III.], Paris, 1944.

⁵⁹ Ростовцев, Михайло Іванович (1870–1952) – російський і американський антикознавець, фахівець з історії стародавнього Риму. Закінчив Петербурзький університет, з 1902 р. професор цього ж університету. З 1918 р. в еміграції; в 1920–1930-ті рр. стає одним з найбільш відомих світових антикознавців. З 1925 р. викладає в Єлі, керує розкопками Дура-Европос. Книга «Соціальна і економічна історія Римської імперії» (в російській перекладі «Общество и хозяйство в Римской империи». В 2-х томах. М., 2000–2001) є найбільш відомою роботою М. І. Ростовцева через широке застосування в ній модернізаторських категорій «буржуазія», «пролетаріат», «капіталізм» до античності. Англійське видання «The Social and Economic History of the Roman Empire» (1926); німецьке видання «Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich» (1931; у А. Г. Готалова-Готліба помилково 1929). У перекладі А. Г. вмістив

6) Гроссе, Роберт. История военной организации поздней Римской империи от Галиена до Византийского фемного устройства. – Берлин, 1920. – Ч.1 (перевёл с немецкого проф. А. Г. Готалов) (рукопись, 273 л.). – Картон № 15, од. зб. №174.

7) Гроссе, Роберт. История военной организации поздней Римской империи от Галиена до Византийского фемного устройства. – Берлин, 1920. – Ч.2 (перевёл с немецкого проф. А. Г. Готалов) (рукопись, 227 л.). – Картон № 15, од. зб. №175⁶⁰.

8) Военная организация Римской империи при Августе. По книге Дессау: *Geschichte der römischen Kaiserzeit*. Т. 1. 1924. Перевёл с немецкого проф. А. Г. Готалова (рукопись, 107 л.). – Картон № 15, од. зб. № 176⁶¹.

9) Из истории поздней Римской империи (284–476 гг.). По книге Эрнста Штейна *Geschichte des spätrömische Reiches*. Перевёл с немецкого проф. А. Г. Готалов (рукопись, 85 л.). – Картон № 15, од. зб. № 176⁶².

деякі критичні зауваження, особливо щодо суперечностей між містом та селом, які М. І. Ростовцев вважав головним фактором розвитку Римської імперії.

⁶⁰ Гроссе, Роберт (1880–1968) – німецький історик античності, військовий історик, викладач і директор гімназій. Автор статей для енциклопедії «Паулі-Віссова» і «Малого Паулі». А. Г. перекладав роботу «*Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*».

⁶¹ Дессау, Герман (1856–1931) – німецький історик античності і епіграфіст, учень Теодора Моммзена. Найбільш відома його робота стосується *Scriptores Historiae Augustae*; він висунув версію, згідно з якою ця збірка є містифікацією; вона написана не шістьма, а одним автором, найімовірніше, в кінці IV ст. н.е. Був професором в університеті Берліна. Робота, яку перекладав А. Г., називається «Історія Римської імперії».

⁶² Штейн, Ернст (1891–1945) – австро-єврейський візантініст і історик пізньої античності. Навчався у Віденському університеті; його вчителями були М. Гартманн і В. Кубічек. Викладав в університетах Німеччини, Бельгії, США та Італії. Робота, яку перекладав А. Г., називається «Історія Пізньої Римської імперії».

10) Переводы и толкования текстов из сочинений Константина Багрянородного, 1891 г. (*Leonis imperatoris tactica, Novell. Constitut. Justiniani versio vulgate*, Leon. Diac. Hist. ed. Haas Bonnai, 1828.) (рукопись, 84 л.). – Картон № 16, од. зб. №177⁶³.

11) Тетрадь № 8. Albert Keim. *Helvétius, sa vie et son oeuvre*. – Paris, 1907 (конспект-перевод) (машинопись). – Картон № 16, од. зб. № 179⁶⁴.

12) Тетрадь № 13. D. Mostratos. *Die Pädagogik d. Helvétius*. – Berlin, 1891 (конспект-перевод) (машинопись). – Картон № 16, од. зб. № 179⁶⁵.

---

⁶³ Костянтин VII Багрянородний (945–959) – візантійський імператор Македонської династії. Автор творів «Про феми», «Про церемонії», «Про управління імперією». У зазначеній папці, однак, не має перекладів Костянтина Багрянородного. Лев VI Мудрий (886–912) – візантійський імператор Македонської династії, автор твору «Тактика Лева». А.Г. користувався для перекладу виданням «*Leonis imperatoris Tactica. Ad librorum mss. fidem edidit, recensione Constantiniana auxit, fontes adjecit, praefatus est R. Vari*». Budapestini, 1917. Переклад російською мовою «Тактики Лева» В. В. Кучми видано в 2012 р. Новели Юстиніана, один з розділів *Corpus juris civilis*, Кодексу Юстиніана, важливі для вивчення внутрішнього життя Візантії VI ст. А.Г. використовував «*Autenticum novellarum constitutionum Justiniani versio vulgata ... instruxit Gustavus Ernestus Heimbach*». Lipsiae, 1851. Назву «*Versio vulgata*» це видання отримало, коли було спростовано офіційне походження збірника. Лев Диякон (X ст.) – візантійський історик і письменник. А.Г. користувався виданням «*Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae ... consilio V. G. Niebuhrii... Pars XI. Leo Diaconus. Varii libelli qui Nicephori Phocae et Ioannis Tzimisicis historiam illustrent*». Bonnae, 1828. Перший переклад російською Лева Диякона виконаний в 1820 р.; проте в ньому зустрічалися численні помилки і до поч. XX в. він став бібліографічною рідкістю. Тому в 1988 р. був виданий новий переклад М. М. Копиленко з примітками і вступом М. Я. Сюзюмова. Переклад А. Г. зроблений за окремими параграфами джерела й носить чорновий характер.

⁶⁴ Кейм, Альберт (1876–1947) – французький біограф, автор праць про Луї Пастера, Оноре де Бальзака, Альфонса де Ламартіна. Повна назва роботи, яку використовував А. Г., у перекладі українською: «Гельвецій, його життя і праці на основі його творів, різних текстів і невиданих документів».

⁶⁵ Інформацію про автора відшукати не вдалося; назва роботи українською: «Педагогіка Гельвеція».

Перелік скорочень

ВВ – Византийский временник

ДАОО – Державний архів Одеської області

ЗРВИ – Зборник радова Византолошког института

CLM 28800 – Codex Latinus Monacensis 28800 (Bayerische Staatsbibliothek, München).

CLP 7239 – Codex Latinus 7239 (Bibliothèque Nationale, Paris).

CQ – The Classical Quarterly

DOP – Dumbarton Oaks Papers

MPG – Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca / Ed. J.-P.

Migne.

TM – Travaux et Mémoires du Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation Byzantines

ЗМІСТ

Від редактора	3
Буйских С. Б. П. О. Карышковский – поэт милостью божьей	5
Волканов С. І. Образ Нікія у висвітленні Фукідіда	8
Стебеляк О. В. Філон Александрійський як історик (на матеріалі трактату «Життя Мойсея»)	19
Водько В. І. Інтерпретація поглядів Феодора Мопсуестійського в листі ієрархів вірменської церкви до Прокла, патріарха Константинопольського	33
Луговий О. М. Межі «Духовної сім'ї» та «деспотії» василевса ромеїв за матеріалами трактату «Про церемонії Двору»	42
Чепіженко В. В. Річард II в біблійних образах: спроба розвідки з політичного гебраїзму	94
Ціватий В. Г. Національні особливості інтелектуальної історії Франції доби класичного Середньовіччя: політико-дипломатичний та інституціональний контексти	106
Красножон А. В. Монкастро на мапі з Codex Latinus Parisinus 7239	118
Немченко І. В. Політичні концепції Томаса Гоббса під кутом зору феміністських дослідниць	134
Тоцький П. М. Ідея національної державності в політичних концепціях Рішельє та Б. Хмельницького	144
Майборода П. А. Ad memogram. Бібліографія А. Г. Готалова-Готліба (1866–1960) (до 150-річчя від народження)	154
Abstracts	184
Перелік скорочень	187

Інформація про авторів

Буйских Сергій Борисович, к.і.н., археолог-антикознавець, поет;

Волканов Сергій Іванович, аспірант кафедри історії стародавнього світу та середніх віків;

Стебеляк Ольга Василівна, магістрантка кафедри історії стародавнього світу та середніх віків;

Водько Владислав Ігоревич, аспірант кафедри історії стародавнього світу та середніх віків;

Луговий Олег Михайлович, к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків;

Чепіженко Вадим Віталійович, аспірант та викладач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків;

Цватий Вячеслав Григорович, к.і.н., доцент, Заслужений працівник освіти України, Інститут весвітньої історії НАН України;

Красножон Андрій Васильович, к.і.н., доцент, завідувач кафедри історії України Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського національного університету імені І. І. Мечникова у 2016-2017 н.р.;

Нємченко Ірина Вікторівна, к.і.н., доцент, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків;

Тоцький Павло Микитович, старший викладач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків;

Майборода Павло Андрійович, викладач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків у 2013-2016 роках.